

ТЭМАТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА БЕЗЭКВІВАЛЕНТНАЙ ЛЕКСІКІ (НА МАТЭРЫЯЛЕ РАМАНА-ХРОНІКІ М. ГАРЭЦКАГА «ВІЛЕНСКІЯ КАМУНАРЫ»)

Г. С. Спорыш

У беларускай лінгвістыцы тэматычная тыпалогія безэквівалентнай лексікі (БЭЛ) прадстаўлена ў працах такіх даследчыкаў, як Даўбешка Н.П. [4], Роўда І.С. [5] і інш.

Падчас працы над арыгіналам і тэкстам перакладу на рускую мову рамана-хронікі Максіма Гарэцкага «Віленскія камунары» намі былі вылучаны наступныя тэматычныя групы (ТГ) БЭЛ: харчаванне; характарыстыка чалавека; род заняткаў; прымета дзеяння; дзеянне,

накіраванае на іншага чалавека; назва памяшкання ці яго частак; мэбля; час; стан чалавека; гістарычная з’ява; народныя ўяўленні.

Таксама неабходна вылучыць асобна тую БЭЛ, якая не ўвайшла ні ў адну з вышэйпералічаных груп.

Самай вялікай па колькасці адзінак з’яўляецца ТГ «Стан чалавека». Гэтую групу ілюструюць наступныя прыклады:

*Вынеслі бацьку з поля бойкі **непрытомным*** [2, с. 49]. – *С поля боя вынесли отца **без сознания*** [3, с. 37].

*А я **мусіў** начаваць з ім у яго пакойчыку* [2, с. 104]. – *А я **был вынужден** ночевать с ним в одной комнате* [3, с. 71].

*... **наспакайнеў** бацька...* [2, с. 35] – *...немного **успокоился** отец...* [3, с. 28]

*Я ледзь **не абамлеў** і стаяў анямелы...* [2, с. 94] – *Я чуть было **не потерял сознание** и стоял, онемев от ужаса...* [3, с. 65]

*Як у Сібіры **папакутуе**...* [2, с. 30] – *Как **изводит** мученичество в Сибири...* [3, с. 24]

*І панаванне было такое, што **распанець** не паспела* [2, с. 33]. – *Да и барствование-то было такое, что **заделаться барыней** не успела* [3, с. 26].

*...брык сярод хаты і **самлела**...* [2, с. 33] – *...хлоп посреди избы, и **потеряла сознание**...* [3, с. 26]

Як бачым, ТГ «Стан чалавека» прадстаўлена пераважна асабовымі дзеясловамі. Аднак безэквівалентныя адзінкі гэтай групы перакладаюцца на рускую мову па-рознаму. Выкарыстоўваюцца канструкцыі назоўнік + прыназоўнік; кароткае дзеепрыслоўе + дзеяслоўная звязка; дзеяслоў + прыслоўе.

Найбольш часты спосаб перакладу ў дадзенай ТГ – словазлучэнне, асноўным відам сувязі ў якім з’яўляецца кіраванне.

У ТГ «Род заняткаў» найбольш паказальнай з’яўляецца перадача на рускую мову лексемы *дарэктар*:

*Ён пачаў прасіць мяне, каб я паехаў у Брудзянішкі «**дарэктарам**» у падпольную польскую школу* [2, с. 105]. – *Он стал звать меня в Брудянишки, **домашним учителем** в нелегальную польскую школу, «**директором**», как у нас говорили* [3, с. 71].

Перакладчык выкарыстаў сінтэтычны спосаб перадачы гэтай безэквівалентнай адзінкі: транслітарацыя (прычым беларускае аканне ў рускім варыянце не захоўваецца: **а** пераходзіць у тыповае для дадзенай пазіцыі **о**) спалучаецца з тлумачэннем адсутнай у жыцці рускага народа рэаліі.

Паводле этымалагічнага слоўніка беларускай мовы, слова *дарэктар* мае значэнне 'дамашні настаўнік' і запазычана з польскай мовы (якая, у сваю чаргу, запазычыла гэтую лексему з лацінскай мовы) [7, с. 127].

Разгледзім найбольш паказальныя выпадкі ў іншых тэматычных групах.

– ТГ «Харчаванне»: *А на стала была толькі гарбата з танным сальцісончыкам і з чорным хлебам* [2, с. 55]. – *А на столе один чай с дешёвыми сосисками – «сальтисоном» – и черным хлебом* [3, с. 41].

Паводле беларуска-рускага слоўніка, *сальцісон* – зельц [1, Т.3, с. 480]. Аднак у гэтым выпадку назіраецца непасрэднае называнне лексемы і яе сціслае тлумачэнне, як і ў наступным прыкладзе:

– ТГ «Род заняткаў»: *Жыла яна цяпер з таго, што ўвайшла ў хаўрус з дворнічыхай* [2, с. 172]. – *Жила она тем, что вошла в «хаврус» с дворничихой, стала ее компаньенкой* [3, с. 114].

Трэба дадаць, што лексема *хаврус* у дадзеным выпадку падаецца ў двукоссі, што таксама можна разглядаць як спосаб увядзення ў кантэкст безэквівалентных адзінак.

Як заўважна з гэтых прыкладаў, сінтэтычны спосаб перадачы БЭЛ (транслітарацыя + тлумачэнне, кароткі каментар) неаднаразова ўжываецца ў тэксце. На наш погляд, гэты спосаб з’яўляецца найбольш прымальным пры тлумачэнні побытавых, паўсядзённых рэалій, якія існуюць у жыцці, рэчаіснасці пэўнага народа і не маюць адпаведнікаў у іншых культурах.

– ТГ «Народныя ўяўленні»: ... *прыляцелі з **выраю** жаўранкі і гракі...* [2, с. 107] – *прилетели из **теплых краев** жаворонки и грачи...* [3, с. 73]

У «Этымалагічным слоўніку беларускай мовы» пададзена некалькі гіпотэз наконт узнікнення лексемы *вырай*. Так, па меркаванні Макса Фасмера, гэтая лексема запазычана з іранскай мовы (**airyā* – ‘арыйская краіна’). Існуе гіпотэза Брукнера аб прыстаўцы *i-* і сувязі са словам *рай*, якая ў сучаснай лінгвістыцы лічыцца пераказнаўчай. Паводле Мартынава, крыніцай усходнеславянскіх слоў (польск. *wyrzaj* < бел. *вырай*) з’яўляецца заходнебалтыйскае *pluralia tantum* **iuriai* (ст.-прус. *iuriay* ‘мора’), якое адпавядае рус. *ирей*, а беларуская і ўкраінская формы ўзніклі ў выніку пераўтварэння фразеалагізма *въ irejъ* ‘у вырай’. На Гродзеншчыне (старажытная заходнебалтыйская тэрыторыя) існуе паданне пра тое, як птушкі збіраюцца зімой у вялікі шар, які апускаецца ў мора [6, с. 279-280].

Беларуска-рускі слоўнік падае пераклад гэтай лексемы як ‘теплые края’ [1, Т.1, с. 596].

– ТГ «Дзеянне, накіраванае на іншага чалавека»: *Пачалі яны наракаць, што мала вучу дзяцей пацерам* [2, с. 106]. – *Они стали **выска-зывать претензии**, почему мало учу я детей молитвам* [3, с. 72].

Лексема *наракаць* перадаецца апісальна – пры дапамозе канструкцыі інфінітыў + назоўнік.

– ТГ «Прымета дзеяння»: *А цяпер падалела: паны Будзіловічы жылі на Юраўскім праспекце...* [2, с. 89] – *Теперь же **ходит** стало*

дальше: господа Будзиловичи жили на Юрьевском проспекте... [3, с. 61].

Прэфікс *па-* ў дадзеным выпадку абазначае працяглае ў часе дзеянне і на рускую мову перадаецца спалучэннем інфінітыў + асабовы дзеяслоў н.р. у безасабовым значэнні + прыслоўе.

– ТГ «Назва памяшкання ці яго частак»: *Вялікія камяніцы...* [2, с. 49] – *Огромные каменные здания...* [3, с. 37]

Лексеме *камяніца* ў рускім варыянце адпавядае канструкцыя адносны прыметнік + назоўнік. Прычым цэнтральнае значэнне беларускай безэквівалентнай адзінкі '*з каменю*' пры перакладзе пераходзіць у прыметнік.

Часам у тэксце сустракаецца недакладны пераклад рэалій:

Выстраіла, як шляхціца ў сваты [2, с. 86]. – *Снарядила как шляхтича в сваты* [3, с. 95].

Як вядома, слова *выстраіць* мае наступны пераклад: 'вырядить, разрядить, нарядить' [1, Т. 1, с. 612] і паходзіць ад слова *строй*. Відавочна, перакладчык недакладна вызначыў сэнс лексемы.

Ужо і раней раскусіў я ў ім шляхцюка... [2, с. 104] – *Я уже давно раскусил в нём шляхтича...* [3, с. 71]

Суфікс *-юк-* у дадзеным выпадку валодае значэннем зняважлівасці, пагарды. У перакладзе ж гэтага адцення не назіраецца.

Такім чынам, разгледзеўшы падзел на тэматычныя групы безэквівалентнай лексікі ў раманах Максіма Гарэцкага «Віленскія камунары», можна зрабіць наступныя высновы:

- у асноўным да БЭЛ адносяцца побытавыя рэаліі, спецыфічныя культурныя феномены, а таксама тыя лексемы, якія датычацца ўніверсальных характарыстык (час, прастора, чалавек і яго дзеянні);

- асноўны спосаб перакладу безэквівалентных адзінак – апісальны. Радзей выкарыстоўваецца транслітарацыя і сінтэтычны спосаб перакладу (транслітарацыя + тлумачэнне, кароткі каментар). Аднак на наш погляд, менавіта сінтэтычны спосаб з'яўляецца найбольш прымальным пры тлумачэнні побытавых, паўсядзённых рэалій, якія існуюць у жыцці, рэчаіснасці пэўнага народа і не маюць адпаведнікаў у іншых культурах;

- часам назіраецца недакладны пераклад безэквівалентных адзінак, што можна звязаць з праблемай “ілжывых сяброў перакладчыка”, а таксама, магчыма, з недастатковым веданнем мовы арыгінальнага тэксту.

Літаратура

1. Беларуска-рускі слоўнік: [Больш за 110 000 слоў: У 3 т. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа. Мн.: Беларус. Энцыкл., 2003.
2. *Гарэцкі Максім*. Віленскія камунары: Раман-хроніка / Максім Гарэцкі. Мн.: Беларусь, 1965.
3. *Горецкий Максим*. Тихое течение; Виленские коммуны: Повесть: Роман-хроника / Перевод с белорус. А. Гатова. [Предисл. М. Лужанина. Илл.: В. Е. Валериус]. М.: Сов. писатель, 1966.
4. *Даўбешка Н.П.* Безэквівалентнае слова як носьбіт нацыянальна-культурнай семантыкі / Н.П. Даўбешка // Личность – слово – социум: Материалы IV Международной научно-практической конференции. Минск, 2004.
5. *Роўда І.С.* Рознаўзроўнёвая намінацыўная адпаведнасць беларускай і рускай моў: У сувязі з праблемай лексічных лакун / І.С. Роўда. Мінск : БДУ, 1999.
6. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 2: В / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. Мінск: Навука і тэхніка, 1980.
7. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 3: Г—І / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. Мінск: Навука і тэхніка, 1985.